

FOLYTONOSSÁG ÉS VÁLTOZÁSOK AGRÁRFEJLŐDÉSÜNK BEN A NYOLCVANAS ÉVEK ELEJÉN

CSIZMADIA ERNŐ

az MTA rendes tagja

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest

„Gondosan kell tanulmányoznunk az új hajtásokat, a legnagyobb figyelmet kell tanúsítanunk irányukban, minden eszközzel elő kell segítenünk növekedésüket...” (Lenin Összes Művei, 39. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 20. l.)

Szűkebb kutatási területemen, az agrárfejlődésben a változások az utóbbi időben különösen felgyorsultak. Két évtized alatt többet változott a falusi társadalom és a mezőgazdasági termelés, mint korábban fél évszázad alatt. Tudományos munkám lényege kezdettől fogva ezeknek a változásoknak a nyomon követése: a kibontakozó újnak a kutatása. Ez indított arra, hogy mottóul Lenin itt idézett gondolatát válasszam. A mai alkalommal mégsem pusztán az „újat” szeretném hangsúlyozni, *hanem a folytonosságot és a változásokat együttesen*.*

Agrárfejlődésünk és agrárpolitikánk tartóoszlopai ma ugyanazok, mint 1957—1959-ben vagy a hatvanas évek közepén, illetve a hetvenes évek első felében voltak. Közülük a leglényegesebbek:

— A mezőgazdasági termelés növelésével, a többtermeléssel együtt a gazdaságos hozamnövelés megvalósítása, tehát a hatékonyság fokozatos előtérbe kerülése és a szocialista viszonyok együttes fejlesztése.

— A mezőgazdasági termelés anyagi-műszaki alapjának gyökeres megújítása, állandó korszerűsítése.

— A társadalmi, az egyéni és a csoportérdekek következetes összehangolása. A mezőgazdasági dolgozók, köztük a szövetkezeti parasztság életszínvonalának lényeges emelése, az élet- és a munkakörülmények tartós javítása, a kulturális színvonal és a szakképzettség növelése. Az anyagi ösztönzésnek a termelés (a munka) eredményével történő szoros összekapcsolása az ezt szolgáló, a helyi adottságoknak legjobban megfelelő munkadíjazási formák alkalmazásával. Mindezekkel együtt az erkölcsi megbecsülés fokozása, a paraszti tudat és magatartás fokozatos átalakítása, a szocialista erkölcs és gondolkodásmód erősítése.

— A szocialista nagyüzemek gyors ütemű fejlesztésével együtt a háztáji és a kisegítő gazdaságok termelésének céltudatos segítése, a nagyüzemi és a kistermelés összehangolása; technikai és technológiai oldalról nézve pedig a korszerű és a hagyományos módszerek összehangolt alkalmazása.

* Akadémiai székfoglaló előadás, elhangzott 1980. április 18-án.

— A mezőgazdaság szocialista átalakítása lenini alapelveinek — az önkéntességnek, a fokozatosságnak, a szocialista demokrácia erősítésének, az állami támogatás elvének — az adott körülményekre adaptált, a feltételek változásához hozzáigazított következetes alkalmazása.

— A mezőgazdaság és az élelmiszeripar, valamint a kapcsolódó ipar és áruforgalmazás összehangolt fejlesztése. (Ez az, amit röviden az élelmiszeriparfejlesztés, illetve tágabban az agrár-ipari komplexum fejlesztésének mondunk.) Az ezzel kapcsolatos tennivalóknak egész társadalmi és gazdasági fejlődésünkbe történő beágyazása, tehát az agrárkérdéseknek társadalmi és gazdasági életünk egészébe jól illeszkedő, a szocialista fejlődést szolgáló megoldása.

Mindezek azt mutatják, hogy a nyolcvanas évek agrárfejlődése kipróbált úton halad előre. Képletesen szólva: *a kipróbált pályát építjük tovább, de mindig a változó körülményekhez igazítva*. Különösen hangsúlyozni kell ezt napjainkban, mert az utóbbi években olyan területre érkeztünk, ahol az alapozási, az építési és az egyéb feltételek mások, mint a korábbi szakaszon voltak. Ezért elkerülhetetlen a „pályamódosítás”. A helyesen választott és kipróbált úton ugyanis a megváltozott körülmények között nem lehet lényeges korrekciók nélkül továbbhaladni.

I.

Hazánkban a mezőgazdasági és élelmiszertermelés növekvő szerepet tölt be a lakosság ellátásában, az exportban és mindezek alapján a kiegyensúlyozott és arányos gazdasági fejlődésben.

Hat évvel ezelőtt bizonyos körök részéről súlyos bírálatot kapott ez a megállapítás. Sőt akadtak, akik a KSH ezzel kapcsolatos dokumentációját sem fogadták el bizonyítékként, hanem önálló számításokba kezdtek gazdaságpolitikánk e sarkalatos tételének a megcáfolására.

A gyakorlat igazolta állításunk helyességét, mégsem árt azonban hangsúlyozni, hogy azokban az országokban, ahol a belső élelmiszer-ellátást is importból fedezik, egész más helyet foglal el a mezőgazdasági és élelmiszertermelés a nemzetgazdaságban, mint az önálló vagy az élelmiszer-exportőr országokban — mint amilyen hazánk is. Az egyik helyen ugyanis az élelmiszerimporthoz szükséges devizát is iparcikkek exportjával teremtik elő, a másik helyen fordítva: a mezőgazdasági és élelmiszerexport által létrehozott forrásokból az élelmiszertermelés mellett bővítik az ipart is, illetve, ahol az adottságok ehhez kedvezőek, ezt a forrást is igénybe veszik a gazdasági és a társadalmi fejlesztéshez. Hazánk ez utóbbi országok közé tartozik. Nálunk éppen ezért a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak a lakosság élelmiszerellátásában betöltött szerepe — legalapvetőbb feladata — mellett még további kézzelfogható funkciói:

— az élelmiszerexport növelése révén *gazdasági fejlődésünk forrásainak a bővítése*;

1. táblázat

Az egy főre jutó élelmiszer- és tápanyagfogyasztás

Megnevezés	1970	1975	1979
Húsfélék összesen (kg)	60,4	71,2	73
Tej- és tejtermékek ^a (kg)	109,6	126,6	157
Tojás (darab)	247,0	274,0	324
Zsíradékok, összesen (kg)	27,7	29,1	30
Ebből: vaj (kg)	2,1	1,7	2
étolaj, margarin (kg)	2,8	4,6	6
Liszt (kg)	124,1	117,9	118
Rizs (kg)	4,1	4,3	
Burgonya (kg)	75,1	66,8	60
Cukor (kg)	33,5	39,4	36
Kávé (gramm)	1 645,0	2 614,0	270
Tea (gramm)	72,0	81,0	9
Bor (liter)	37,7	34,2	35
Sőr (liter)	59,4	72,3	86
Égetett szeszes italok ^b (liter)	5,4	7,2	9
Napi tápanyagfogyasztás			
Kilojoule (kJ)	12 971,0	13 574,0	13 600,0
Fehérje (gramm)	97,9	100,7	103,5
Zsír (gramm)	115,5	127,7	133,0
Szénhidrát (gramm)	419,2	425,1	411,0

a) Vaj nélkül.

b) 50°-os szeszre átszámítva.

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1980.

— a mezőgazdasági és élelmiszerexportra alapozott importforrások bővítése révén — részben a mezőgazdasági eredetű nyersanyagtermelés növelésével is — az egész gazdasági fejlesztés szolgálata;

— a mezőgazdasági és élelmiszer-külkereskedelem aktív egyenlege, tehát a növekvő nettó devizahozam révén, továbbá a lakosság élelmiszerellátásának a javításával a kiegyensúlyozott és arányos gazdasági fejlődés alapjainak erősítése.

A közepes fejlettségű országokban, ahol az adottságok ehhez kedvezőek, a gazdasági stabilitás egyik alapvető összetevője a mezőgazdasági és élelmiszertermelés alakulása, a gazdaságos agrártermelés. Ez érthető. Amíg a lakosság minden fogyasztásra kiadott forintjából harminc-nyolcvan fillért költ élelmiszerekre, nyilván igen érzékenyen reagál minden olyan változásra, amely a fogyasztása — sőt életszínvonala — döntő részét kitevő tételeket érinti. Ennek belpolitikai jelentőségét nem szükséges részletezni.

Az utóbbi évtizedekben a magyar élelmiszer-fogyasztás alakulása kedvező képet mutat. (1. sz. táblázat)

Harminc év alatt az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás lényegében megkétszereződött. Kedvezően alakult az export is. Ennek hatása egész gazdasági

2. táblázat

A külkereskedelmi forgalom áruösszetétele országcsoportonként, 1979-ben
(Százalékos megoszlás)

Megnevezés	Szocialista országok	Nem szocialista országok	Összesen
	Behozatal		
Energiahordozók, villamos energia	23,6	4,8	14,8
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	36,1	59,0	46,8
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	26,4	17,0	22,0
Fogyasztási iparcikkek	10,8	5,2	8,2
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	3,1	14,0	8,2
Ebből:			
mezőgazdasági termékek, élő állatok	0,4	6,4	3,2
élelmiszeripari termékek	2,7	7,6	5,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
	Kivitel		
Energiahordozók, villamos energia	1,5	6,9	3,8
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	25,7	38,3	31,1
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	39,8	11,1	27,6
Fogyasztási iparcikkek	14,5	19,5	16,6
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	18,5	24,2	20,9
Ebből:			
mezőgazdasági termékek, élő állatok	7,7	8,2	7,9
élelmiszeripari termékek	10,8	16,0	13,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1980. A dollárelszámolású népgazdasági exportban az élelmiszergazdaság aránya 32%.

életünkre igen figyelemreméltó. Amíg az exportban számottevő szerepe van a mezőgazdaságnak és élelmiszertermelésnek, jó termésű években kiegyensúlyozottabb az export-import egyenleg, rosszabb időjárású években az export kiesése vagy az import növekedése kedvezőtlenül hat a külkereskedelmi egyensúly alakulására is. A magyar tapasztalatok ezt kézzelfoghatóan mutatják, hosszabb időszakban csakúgy, mint az utóbbi években.

Élelmiszergazdaságunknak a külkereskedelemben betöltött szerepét jól szemlélteti a 2. sz. táblázat.

Igaz, hogy a gazdasági fejlődés motorja egyetlen iparosodó és ipari országban sem a mezőgazdaság, hanem az ipar. Az is figyelemre méltó tapasztalat azonban, hogy a legfejlettebb ipari országokban egyúttal igen korszerű és magas színvonalú a mezőgazdaság, továbbá az élelmiszertermelés is. (Például az iparilag fejlett Egyesült Államok egyik legjelentősebb exportágazata a mezőgazdaság). Számos példa bizonyítja, hogy fejlett ipar csakis fejlett mezőgazda-

ságra támaszkodhat, különben az élelmiszer-ellátás indokolatlan mértékben köti le a gyorsabb gazdasági fejlődés forrásait.

A gazdaságilag közepesen fejlett országokban, ahol az adottságok kedvezőek — mint amilyen hazánk — a gazdasági növekedés gyorsítása, az erőteljesebb ütemű iparosítás egyik számottevő forrása az élelmiszergazdaság. Ez a forrás pedig annál bővebben buzoghat, minél korszerűbb a mezőgazdasági és élelmiszertermelés.

Minél vontatottabb a mezőgazdaság és az élelmiszeripar korszerűsítése, annál később lehet továbbjutni a közepes ipari fejlettség szakaszából a fejlett ipari társadalomba. Az élelmiszer-gazdaság korszerűsítése viszont gyorsíthatja az egész előrehaladást, mert bővíti forrásait.

Ez a közepesen fejlett ipari társadalom törvényszerű jellemzője, hacsak az ipari fejlesztés nem támaszkodhat a népek testvéri összefogására vagy — éppen ellenkezőleg — a gyarmatosításra, esetleg kimeríthetetlen nyersanyagforrásokra. Egyébként ez a törvényszerűség elvileg mindaddig érvényesül, amíg az ipar el nem ér arra a szintre, hogy lényegében fedezi saját maga fejlesztési forrásait. Amikor eléri ezt a szintet, akkor már az egész fejlődési ütemet — benne a mezőgazdaságét is — teljes egészében az ipar határozza meg. Ez azonban nem teszi feleslegessé kedvező mezőgazdasági adottságaink kihasználását a távolabbi jövőben sem. Nem szükséges részletezni, hogy az ipari exportnak ilyen esetben egész kivitelünk bővítését kellene szolgálnia, nem pedig a versenyképes mezőgazdasági és élelmiszerkivitel lecserélését, helyettesítését.

Mindebből mi a tanulság?

Leglényegesebb talán az, hogy a mezőgazdasági és az élelmiszertermelés szerepe gazdasági életünkben nem csökkent, hanem nőtt, sőt előreláthatóan növekedni fog a nyolcvanas évtizedben is. Emellett szól az a tény, hogy az élelmiszer az olajhoz és más energiahordozókhoz hasonlóan stratégiai cikké vált. Élelmiszerexportunk szerepe a tőkés külkereskedelemben a konjunkturális ingadozások, egyes országok — illetve országsoportok — diszkriminatív és protekcionista intézkedései ellenére sem csökkent, hanem növekedett. Az élet-színvonal emelkedésével együtt növekszik az élelmiszerek iránti igény a szocialista országokban is, amelyek beszerzésüket fontos nyersanyagokkal, ipari féltermékekkel és konvertibilis devizával fizetik. Ilyen körülmények között pedig a mezőgazdasági és az élelmiszer-termelés kedvező hazai adottságainak fokozottabb kihasználása a reális gazdaságpolitika tartós eleme.

Az itt vázoltak hangsúlyozása egyesek szemében úgy tűnhet, mintha a gyors ütemű iparosítással valamiféle agrárfejlesztést állítanánk szembe, illetve távlatilag nem a korszerű nagyiparra, hanem az élelmiszergazdaságra építenénk gazdaságfejlesztési perspektívánkat.

Az „ipari perspektívának” valamilyen „agrár perspektívával” való helyettesítése akár a közeljövőben, akár a távlati fejlesztésben teljesen irreális. Ahogy a történelem kereke nem forog visszafelé, a gazdasági fejlődésen sem lehet erőszakot tenni egyetlen országban, még az élelmiszertermeléshez legjobb feltételekkel bíró országokban sem.

A gazdasági elmaradottságból való kiemelkedés történelmileg egyedül járható útja az iparosítás. Az élelmiszer-gazdaság mielőbbi korszerűsítése is ennek jegyében ésszerű.

Egész eddigi fejlődésünkéből következik azonban, hogy ne halasszuk a távoli jövőbe azt, amit már tegnap meg kellett volna tennünk. A korszerű élelmiszer-gazdaság kiépítése a ma és a közeljövő sürgős feladata. Nem valamilyen öncélú agrárfejlesztés diktálja ezt számunkra, hanem adottságaink reális számbavétele alapján éppen az intenzív iparosítás, a gyorsabb és kiegyensúlyozottabb gazdasági növekedés igénye. Nem az iparfejlesztéssel szemben vagy ahelyett van tehát szükségünk az élelmiszer-gazdaság korszerűsítésére, hanem annak szolgálatában, az ésszerű iparosítás szerves kiegészítéseképpen, és nem is a távoli jövőben, hanem erőforrásainktól függően minél hamarabb.

Fontos tanulság viszont az is, hogy a hetvenes évek közepétől megváltozott külgazdasági körülmények egész gazdasági életünkre kihatnak. Nem kivétel ez alól az agrárszféra sem. Sőt itt, az agrárfejlesztésben, mivel a mezőgazdasági termelés növekményének kétharmada exportra kerül, még kevésbé lehet elfeledkezni a változó külső körülményekről. Az ebből adódó feladatokra a következőkben részletesen is rátérek.

II.

A következő kérdéscsoport, amely mind a folytonosság, mind a változások szemszögéből nézve kulcsfontosságúnak tekinthető, a mezőgazdaság iparosodása és a hatékonyság. A mezőgazdaság iparosodásával a tudományos kutatásban és a szakirodalomban az ötvenes évek végén — már a szövetkezetek 1959—1961 közötti tömeges szervezése előtt — találkozhattunk. Először úgy jelent meg ez a kérdés, mint a tudományos-technikai forradalom mezőgazdasági kibontakozásának a vizsgálata, amelyet azonban az agrárközgazdasági szakkörök kezdettől fogva a mezőgazdaság iparosodásaként jellemeztek. Az első időkben ez a megfogalmazás nagy vihart kavart, a viták eredményeként azonban a hatvanas évek végén gazdaságpolitikai körökben is elfogadottá vált. Részletesebben nem kívánok most ezzel foglalkozni, mert kutatóink tudományos alapossággal feltárták a kérdést. A folyamat lényegét azonban szükséges röviden jellemezni.

A mezőgazdaság iparosodásának a következő lényeges összetevői vannak:

Először: A legújabb technikai, kémiai és biológiai tudományos eredmények általános alkalmazása, amely egybekapcsolódik a dolgozók kulturális

3. táblázat

A mezőgazdasági termelés főbb mutatói

Megnevezés	1938	1950	1960	1970	1975	1978
Összes termelés (%)	113	100	120	146	183	201
ebből növénytermesztés (%)	121	100	121	135	177	186
állattenyésztés (%)	101	100	118	162	193	221
Nemzeti jövedelem (%)	106	100	102	98	110	111
Búza (1000 t)	2688	2085	1768	2723	4005	5678
Kukorica (1000 t)	2662	1820	3543	4072	7088	6581
Cukorrépa (1000 t)	969	1640	3370	2175	4089	4192
Zöldség (1000 t)	739	1009	1364	1517	1632	1945
Gyümölcs (1000 t)	310	587	737	1308	1355	1302
Szőlő (1000 t)	495	611	491	743	812	786
Vágóállat (1000 t)	751	893	1070	1343	1848	1957
Tej (millió l)	1525	1403	1899	1807	1920	2266
Tojás (millió db)	844	955	1848	3280	4001	4748

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1979., Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1980.

színvonalának és szaktudásának emelkedésével, amit a közgazdák röviden úgy jellemeznek, hogy a mezőgazdasági munka az ipari munka egyik válfajává válik.

Másodszor: E folyamatba épülve a mezőgazdaságban is kialakul az iparra jellemző nagy tömegű árutermelés. A vállalati termelés méretei megnövekednek, koncentrációja, szakosodása meggyorsul és ezzel együtt fokozatosan javul gazdaságossága. A vállalatstruktúra a nagy tömegű, koncentrált és gazdaságos termelés szolgálatában korszerűsödik.

Harmadszor: Az iparosodó mezőgazdaság fontos jellemzője mindezzel együtt a kooperáció és az integráció erősödése, amely a mikroszférában a vállalaton belüli tevékenység vertikális bővüléseként, továbbá vállalatok közötti együttműködésneként, a makroszférában pedig az élelmiszer-gazdaság és az agrár-
ipari komplexum formálódásaként jelenik meg.

A mezőgazdaság iparosodásának eredményei kézzelfoghatóak. Míg 1961—1965 között a mezőgazdaság összes termelése az előző öt év átlagához képest mindössze 1,4%-kal emelkedett, 1966—70 között 3, 1971—75 között 3,5%-kal nőtt, s az V. ötéves tervben is várhatóan mintegy 3%-kal növekszik. A Világbank adatai szerint a hatvanas években az élelmiszer-termelés növekedésében a világ ranglistáján az első Hollandia, a második Magyarország. A mezőgazdasági termelés alakulását jól mutatja a 3. sz. táblázat.

Néhány kivételtől eltekintve a mezőgazdasági ágazatok túlnyomó többségében számottevően nőttek a hozamok is. A búza és kukoricatermelésben elért eredményeinket a legjobbak között tartják számon. Lényegesen javult a legfontosabb természeti erőforrás, a termőföld kihasználása, hasonlóképp a munkaerő is. Két évtizeddel ezelőtt egy mezőgazdasági foglalkoztatott

mindössze 5—6 fő részére termelte meg az élelmiszert, az utóbbi években 11—12 fő részére, a korábbinál összehasonlíthatatlanul jobb ellátási színvonalon, miközben a mezőgazdasági és az élelmiszerexport is megsokszorozódott.

Vajon egyszerű mennyiségi fejlődés volt-e az itt jellemzett folyamat? Egyáltalán nem. Ennek is voltak igen jelentős minőségi összetevői. Ezt a kérdést és feleletet azért érdemes megfogalmazni, mert manapság hajlamosak vagyunk a változás lényegét a mennyiség kérdésre leszűkíteni. Pedig vita tárgyát sem képezheti, hogy a hektárhozamok számottevő növekedése, az egy foglalkoztatottra jutó termelés ugrásszerű emelkedése, a növekvő árukibocsátás, a lakosság lényegesen jobb élelmiszer-ellátása és a többszörösére emelkedő export egyúttal minőségi mutatók is. Mindez a mezőgazdaság iparosodásának arra a tartós sajátosságára épül, hogy kibontakozásával az igaerőt és a kézi munkát gépi erővel helyettesítik, ami csökkenti a mezőgazdaság saját termelésű fogyasztását. Továbbá az iparosodó mezőgazdaság energia- és anyagigényét növekvő mértékben más népgazdasági ágak elégitik ki, ezért az erre korábban lekötött forrásait is árutermelésre fordíthatja. Nem is szólva a termőképességnek a földbe fektetett tőke eredményeként bekövetkező javulásáról, a növények és az állatok biológiai teljesítőképességének a növeléséről, kihasználásáról, valamint a korszerűbb termelőeszközökkel ellátott szakképzettebb munkaerő sokkal termelékenyebb munkájáról mint lényeges minőségi mutatókról.

Azt jelenti-e ez, hogy a mezőgazdaságban a hatékonysággal minden rendben van? Nem! Az adatok és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a nemzeti jövedelem csak igen mérsékelttel emelkedik. Az eszközhatékonyság az iparosodás eddigi szakaszán jóval elmarad a föld és a munkaerő kihasználása mögött.

Az eszközállomány egységére vetítve viszonylag alacsony termelési értéket kapunk, és annak növekedése is mérsékelt, sőt időszakonként a növekedést csökkenés váltja fel. Az eszközre vetített jövedelem adatai pedig kifejezetten alacsony színvonalú kihasználást mutatnak, és a nagyüzemek jelentős csoportjában csökkenő tendenciájúak.

Kutatóink idejében, már a hatvanas évek végén felhívták erre a figyelmet. Az is megállapítható, hogy a hatékonyság követelménye már a IV. ötéves terv agrárcélkitűzései között szerepelt, és azóta se került le napirendről. Az utóbbi években széles körű vita bontakozott ki, amelybe elméleti és gyakorlati szakemberek egyaránt bekapcsolódtak.

Az eszközhatékonyság növelése tehát nem manapság került napirendre a mezőgazdaságban, hosszabb ideje tartós eleme agrárfejlődésünknek és agrárpolitikánknak. Lényegét korábban is úgy fogalmaztuk és ma is úgy fogalmazzuk meg, hogy nemcsak több élelmiszerre, hanem egyúttal gazdaságosan előállított többletekre van szükségünk mind a lakosság ellátásához, mind az exporthoz. Nem pusztán a termésátlagok növelése tehát a célunk, hanem a gazdaságos hozamnövelés. „Ebből kiindulva a következő időszak termelésfejlesztését tö-

mören úgy lehet jellemezni, hogy *a termelés minőségi mutatói javulásának kell mennyiségi növekedést eredményezni.*"*

Az eszközhatékonyság növelése mint tartós célkitűzés azonban eléggé nehezen ültethető át a vállalati gyakorlatba. Az idő ugyanakkor telik, a körülmények pedig változnak. Az utóbbi években kialakult új körülmények között (ilyenek: a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű anyagok és eszközök szűkössége, egyúttal nagymérvű drágulása; a beruházások és a fejlesztések mérsékelt, a népgazdaság egészében is behatárolt bővítési lehetőségei; a minőségi követelmények erősödése a hazai és az exportpiacokon stb.) újra kell fogalmazni a hatékonysággal kapcsolatos követelményeket is, hozzáigazítva az egész szabályozórendszert.

Mindezek a gazdaságpolitikai és a vállalati gyakorlatban két fontos feladatsoporra hívják fel a figyelmet. Az egyik, hogy a kapacitások bővítésekor, illetve új kapacitások létesítésekor az eszközhatékonysággal párosuló, a versenyképes és nagy tömegű árutermelést szolgáló fejlesztések kerüljenek előtérbe. A másik fontos feladat a gazdaságos üzemeltetés, amely az álló- és forgóeszközök gazdaságos felhasználásával, ésszerű munka- és üzemszervezéssel a lehető legjobban hasznosítja az eszközöket és a munkaerőt.

A korszerű gazdálkodás — beleértve a fejlesztést és az üzemeltetést is — fő követelménye tehát napjainkban a ráfordítások és a hozamok optimális arányának kialakítása. Ennek sok összetevője van. Tartós és változó elemeit egyaránt mérlegelve, részletezés nélkül is elengedhetetlen legalább a következők felsorolása:

- a beruházások és az ipari háttér fejlesztése, az eszközellátás és a technológia színvonalának emelése;
- a biológiai teljesítőképesség ésszerű növelése és kihasználása;
- a munkaerő általános kulturális és szakmai színvonalának emelése és hatékony foglalkoztatása (anyagi ösztönzés);
- a termékminőség és a választék lényeges javítása;
- a termelési szerkezet javítása, az adottságokhoz igazodó szakosítás és vállalati szervezet kialakítása, továbbá a vállalatok közötti együttműködés erősítése;
- a gazdasági szabályozók fejlesztése.

III.

Mezőgazdaságunk korszerű anyagi-műszaki megalapozásában jelentős eredményeket könyvelhetünk el, de még korántsem tekinthetjük befejezettnek. „Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nagyüzemi termelés még nem minden részle-

* Zsuffa Ervin: A vállalati stratégia lehetőségei a mezőgazdaságban. Társadalmi Szemle. 1979. 10. sz. 29. l.

tében valóban korszerű . . . Általános hiba, hogy összehangolatlan a termelési folyamatban részt vevő gépek teljesítménye, gyakori a részleges épület-, gép-, illetve forgóeszköz-hiány. Egyre nagyobb nehézséget okoz az infrastruktúra elmaradottsága is, ami a mezőgazdaságban még az átlagosnál is gyengébben fejlett, s kevés kivételtől eltekintve meg sem közelíti a termelőkapacitások színvonalát . . . Az eredményes nagyüzemi termelés megszervezését nehezíti, hogy a *biológia* csak némely ágazatban (például a gabonatermesztésben, a baromfi- és tojástermelésben) tudott lépést tartani a műszaki fejlődéssel. A ráfordításokat jól hasznosító, a technológiával összhangban levő fajták hiányában viszont a termelőeszközök növekvő mértékű használata nem jár nagyobb hatékonysággal, sőt átmenetileg költségnövelő hatása is lehet . . . Az említett nehézségeken túl problémát okozott, hogy a mezőgazdaságban *dolgozók felkészültsége, tudati színvonala* a kezdeti időszakban elmaradt a műszaki fejlődés iramától . . .”*

Számolni kell azzal is, hogy az új eszközök részben a kieső földterület és munkaerőt, valamint a termelésből fokozatosan kieső korábbi eszközök lecserélését is szolgálják. Ezután sem eredményez tehát minden beruházás bővítést. Az viszont elvárható, hogy csak gazdaságos beruházásokat és fejlesztéseket — beleértve a technológiát is — valósítsunk meg.

A mezőgazdaság iparosodásának technokrata felfogását és gyakorlatát sem hagyhatjuk szó nélkül. A mezőgazdaság iparosodása ugyanis nem szűkíthető az egyre több új épület, gép, eszköz, vegyi anyag körére, sem a más országokban fellelhető „korszerű” technika és technológia sablonos átültetésére. A hatékonyság romlásával együtt járó „korszerűsítést” megkérdőjelezte az élet.

Mindez természetesen felveti az *ipari háttér* problémáját is. A hagyományos módon folytatott, főleg kézi munkára és igaerőre alapozott mezőgazdasági termelésnek minimális volt az ipari eredetű anyagok és eszközök iránti igénye. A korszerű mezőgazdaságban viszont a *műszaki fejlesztés kezdeményezője és aktív tényezője a termelőeszközöket gyártó ipar*. Az élelmiszer-feldolgozás hatékonysága szintén ennek színvonalától függ. A kis országok ipara természetesen nem vállalkozhat arra, hogy minden, a mezőgazdaság számára szükséges eszközt és anyagot gyártson. A főbbek gyártására azonban — különösen más országok mezőgazdasági piacát is bekapcsolva — bátran vállalkozhat.

A mezőgazdaság és az élelmiszer-feldolgozás nemcsak mennyiségi igényeket, hanem fokozódó minőségi követelményeket is támaszt a termelőeszköz gyártó iparral szemben.

Alapvető követelmény, hogy az ipari eszközök és anyagok minősége kifogástalan, színvonala magas legyen. Alkalmazásuk akkor válhat széles körűvé,

* Zsuffa Ervin:—Zsuffa Ervinné: Változó körülmények, növekvő követelmények a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle. 1980. 5. sz. 584—685. l.

tömegessé, ha a gépek vezérlése, üzemeltetése, a különféle anyagok felhasználásának technológiája egyszerű és könnyen elsajátítható.

A másik fontos követelmény a termelőeszközt gyártó ipar magas fokú termelékenysége. A mezőgazdaságban hasznosított ipari eredetű termelőeszközöknek ugyanis elvileg hatékonyabbnak kell lenniük annál a munkaerőnél és eszköznél, amelynek a helyébe léptek. Felhasználásuknak tehát együtt kell járni a hozamnövekedéssel, illetve (nyersanyag-feldolgozás esetén) több hasznosanyag nyerésével.

Vannak országok, ahol a mezőgazdaság lényegesen több ipari eredetű termelőeszközt használ fel, mint például hazánkban, de a mezőgazdaság anyagrafordításai mégsem kötnek le akkora részt a bruttó termelési értékéből, mint nálunk. Ez csak annak az eredménye lehet, hogy egyrészt a mezőgazdaságban hatékonyabb gazdálkodás folyik, másrészt az ipar termelékenyebben dolgozik, és nagyobb hatásfokú eszközöket gyárt, harmadrészt olyan gazdaságpolitika érvényesül, amely megfelelő súllyal számol ennek a folyamatnak a pénzügyi következményeivel a mezőgazdaság szabályozórendszerében, a vállalati jövedelmek alakításában. Úgy tűnik, hogy mezőgazdaságunkban mindhárom területen bőven van még tennivalónk az iparosodás és a hatékonyság ellentmondásának feloldásában.

Szocialista mezőgazdasági nagyüzemeinkben és élelmiszeripari vállalkozásainkban a hatékonyság fokozásának legfontosabb napirenden levő tennivalói:

— a meglévő állóeszköz-kapacitás minél gazdaságosabb kihasználása (ez a követelmény érvényes a forgóeszközök kihasználására is);

— a munkaerővel való ésszerű gazdálkodás;

— olyan vállalat-szervezés, amely közvetve vagy közvetlenül a hatékonyság növelését szolgálja.

A meglévő kapacitások jobb kihasználását segíti *a hagyományos nagyüzemi, a háztáji és az egyéb kisüzemi termelés ösztönzése is*. Ennek az a célja és értelme, hogy a hagyományos, sok esetben kézi munkára alapozott, nagyüzemi keretek között folyó termelés, továbbá a háztáji gazdaságok és az egyéb házkörül kiskertek termelése ne csökkenjen nagyobb mértékben annál, mint amilyen mértékben a korszerű nagyüzemi termelés azt pótolni tudja. Kedvezőbb esetben pedig az új nagyüzemi kapacitás minél nagyobb részben ne csak pótolja a kieső háztáji termelést, hanem egyúttal a termelés és ellátás bővítését is szolgálja. Mindez a Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának az ellenforradalom óta következetesen folytatott gyakorlata s a jövőben is tartós irányelve.

Összegezve az eddigieket: van tehát eredmény, de van bőven tennivaló is. Ezért amennyire helytelen lenne elhallgatni vagy kisebbíteni az élelmiszertermelésben, -ellátásban és -exportban elért eredményeket, legalább olyan hiba lenne eltúlozni őket, és megfélemlíteni a feladatokról. Nem téveszthető szem elől az sem, hogy mindaz, ami a mezőgazdaságban történt, nem pusztán „paraszi érdem”, hanem a párt helyes politikája alapján egész népünk együttes

erőfeszítésének és szorgalmas munkájának a gyümölcse, amely szocialista államunk és munkásosztályunk támogatásával jött létre. Ezen az úton a legutóbbi években átléptünk a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi építésének abba a szakaszába, amikor a szövetkezeti parasztság túlnyomó többsége már véglegesen elfogadja és magáénak tartja a mezőgazdaságban a szocialista nagyüzemi gazdálkodási rendet. Nemcsak megélhetésük fő forrásának tekintik a termelőszövetkezetet, hanem küzdenek is annak fejlesztéséért. Gyökeresen más magatartás ez, mint a másfél évtizeddel korábbi volt. Eredményeként nemcsak új típusú, korszerű nagyüzemi gazdálkodás, hanem kulturáltabb, szakképzettebb, szocialista módon gondolkodó és élő emberi közösségek formálódnak termelőszövetkezeteinkben. Erősödik szövetkezeti parasztságunk hűsége testvéri szövetségese, a munkásosztály iránt, és fokozódik a párt politikájába vetett bizalma, felelőssége a szocializmus ügyéért. E pozitív tendenciák és nemes törekvések további erősítése, a hiányosságok megszüntetése fontos feladatunk.

IV.

Folytonosság és változások jellemzik agrárfejlődésünk vállalati szféráját is.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar vállalati struktúrája változatos képet mutat. Alapvető szervezeti formái: az állami vállalat (állami gazdaság, kombinát), a termelőszövetkezet és a kisgazdaságok (a háztáji és a kiegészítő gazdaságok). További szervezeti formák a trösztök (az állami gazdaságok országos központja), a társulások — beleértve az agrár-ipari egyesüléseket is — és a közös vállalatok.*

1. Viszonyaink között a vállalati szervezeti formák változatossága indokolt. A kialakult szervezeti keretben gondjaink jelentős részét meg lehet oldani. Legfontosabb tennivalónk az alapvető vállalati formák megszilárdítása és ezzel együtt a megalapozott, fokozatos fejlesztés, új szervezeti megoldások kipróbálása. Hangsúlyozni kell, hogy a vállalati struktúra fejlesztése nem kampányfeladat, hanem körültekintő, következetes munka, amelynek fő követelménye a hatékonyság fokozása és az ezt szolgáló szervezeti stabilitás, illetve fejlesztés. Tennivalóink között különösen nagy figyelmet érdemel a nagyüzemek és a kistermelés összehangolt fejlesztése, a vállalati termelés méretei növekedésének, koncentrációjának és szakosodásának a segítése, továbbá a vállalati együttműködés (kooperáció és integráció) erősítése.

2. A mezőgazdaságban igen jelentős szerepet töltenek be a szövetkezetek. (Lásd a 4. táblázatot). A termelőszövetkezet hazánkban nem egyik válfaja a nagyüzemi gazdálkodásnak, hanem a fő és meghatározó formája a szocialista

* *Csizmadia Ernő—Székely Magda*: Vállalati gazdálkodás és gazdasági irányítás a mezőgazdaságban. Mezőgazdasági Könyvkiadó. 1978. 13—33. l.

4. táblázat

A mezőgazdasági nagyüzemek száma és átlagos területe

Megnevezés	1961	1970	1975	1979
<i>Üzemek száma év végén</i>				
Állami gazdaságok, kombinátok	271	184	150	131
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	4204	2441	1598	1350
háztáji gazdaságai (ezer)*	994	892	800	767
Társulások összesen	84**	453	526	595
Mezőgazdasági szakszövetkezetek	453***	243	144	70
<i>Egy gazdaság átlagos területe (ha)</i>				
Állami gazdaságok, kombinátok	3740	5548	6602	7598
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	1100	1985	3161	3903

* Családok száma. Ennél a háztáji gazdaságok száma valamivel kevesebb, mivel több családnak nincs háztáji gazdasága, ahhoz képest, hogy bizonyos családokban két háztáji gazdaság is van, mivel minden tag jogosult háztáji gazdaságra.

** 1965. évi adat.

*** Termelőszövetkezeti csoportok és szakszövetkezetek.

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1980.

mezőgazdasági vállalatnak. A termelőszövetkezetek teljesítik a társadalom iránti kötelezettségeiket, s ezzel egyidőben a szocialista állam törvényes keretek között biztosítja vállalati önállóságukat, és segíti, irányítja, ellenőrzi működésüket. A társadalom érdekeit az állam a szövetkezetekben a szocialista tervgazdálkodás alapján és módszereivel, gazdasági befolyásolással, jogszabályokkal, az állami felügyelet és ellenőrzés útján érvényesíti. Az állami hatósági szervek nem avatkoznak a szövetkezetek gazdálkodásába, helyettük nem gazdálkodnak. A szövetkezetek önállósága — csakúgy, mint az állami vállalatoké — a szocialista tervgazdálkodás rendszerében érvényesül, amelyben viszont biztosított a népgazdasági szintű döntések és tervek elsődlegessége a szövetkezeti (vállalati) döntésekkel és tervekkel szemben.

Az állami vállalatok és a szövetkezetek kapcsolatának meghatározója az egyenjogúság elismerése, amely a kölcsönös előnyökre és kockázatvállalásra épül. Az állami vállalatok a szövetkezetekkel szemben hatósági jogkört nem gyakorolnak. Mivel a fejlett szocialista társadalom további előrehaladása nem a szocialista tulajdonviszonyok gyökeres megváltoztatását, hanem az állami és a szövetkezeti tulajdonviszonyok erősítését, továbbfejlesztését igényli, ezért a termelőszövetkezetek a jövőben is társadalmi és gazdasági szerepüknek megfelelően fejlődnek.

3. Viszonyaink között a nagyüzemi gazdálkodás a mezőgazdaságban szervesen összekapcsolódik a kistermeléssel. A nagyüzemek kialakulásának első időszakában, az ötvenes években az ezzel kapcsolatos szervező munka főleg a termelőszövetkezeti háztáji gazdálkodásra szorított, s annak szükségességét

— a szocialista országok példájára — a tudomány és az agrárpolitika abban jelölte meg, hogy a háztáji gazdaság intézménye megkönnyíti a parasztság belépését a termelészövetkezetbe, áttérését a nagyüzemi termelésre. Azáltal ugyanis, hogy a háztáji révén bizonyos tere, alapja megmaradt a korábban megszokott egyéni tevékenységeknek, ez az intézmény elősegítette az egyéni gazdálkodáshoz való kötődés fokozatos feloldását, a szövetkezeti tagok bevonását a nagyüzemi munkába.

Az 1959—1961 között lezajlott szövetkezetszervezés időszakában a szocialista országokban meghonosodott gyakorlathoz és elmélethez képest a hazai agrárfejlődésben a háztáji gazdaság az ország ellátásában nélkülözhetetlen, a meglévő paraszti termelőkapacitásokat jól hasznosító kistermelésként illeszkedett be. Az agrárpolitika a háztáji gazdaságokat kezdettől fogva a szocialista mezőgazdasági termelés szerves részeként kezelte. Ez a felfogás és gyakorlat a hetvenes évek közepén bekövetkezett ingadozás után az utóbbi 5—6 évben még inkább megerősödött. Lényege, hogy a szocialista mezőgazdasági termelés együttesen alapozódik a nagyüzemi termelésre és a kistermelésre, s bár nagyobb arányt képviselnek benne a nagy gazdaságok, a kisgazdaságok is pótolhatatlan szerepet töltenek be. Számos ok játszik közre ebben. A leglényegesebb, hogy a gazdaságos, korszerű nagyüzemi termelés a mezőgazdaságban csakis fokozatosan, a tárgyi és a személyi feltételekkel összehangoltan alakítható ki. Ezért a kisgazdaságok az ellátásban, a lakosság foglalkoztatásában, jövedelmében, a termelői kapacitások gazdaságos kihasználásában nélkülözhetetlenek. Ebből következik, hogy egyetlen járható út van: a szocialista vállalatoknak integrálniuk kell a kistermelést. Ez annál is inkább szükséges, mert a hetvenes években végzett statisztikai felmérések kimutatták, hogy a háztáji gazdálkodás hatóköre jóval tágabb a termelészövetkezeti és a szakszövetkezeti háztáji gazdaságokénál. A kistermelés az aktív keresők és a nyugdíjasok igen széles körét érinti, jelentős rétegek, nagyobb és növekvő részben a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatott munkások és alkalmazottak életkörülményeit befolyásolja. Agrárpolitikánk levonta az ebből adódó következtetéseket a mezőgazdasági termelés fejlesztésében.

4. A hetvenes években nagyarányú vállalati egyesítések történtek mezőgazdaságunkban. 1970 és 1979 között az állami gazdaságok száma 184-ről 131-re csökkent, átlagterületük pedig 5548 hektárról 7598 hektárra emelkedett. A termelészövetkezetek száma 2441-ről 1350-re csökkent, átlagterületük pedig 1985 hektárról 3903 hektárra nőtt. A területi koncentrációt nem követte a termelés hasonló arányú koncentrációja és szakosodása, ezek keretei azonban kétségtelenül létrejöttek az összevonásokkal. Az egyesítések a legtöbb esetben egybekapcsolódtak a termelés területi átrendezésével, nagyobb táblák, telepek kialakításával, sőt bizonyos szakosítással is.

A fejlődés fő útja a következő években a kialakult nagyüzemi kereteken belül a természeti adottságokhoz jobban igazodó, ésszerűbb (a gazdaságos

5. táblázat

Az élelmiszeripari trösztök főbb adatai 1978-ban

Tröszt neve	Vállalatok száma	Telephelyek száma*	Termelési érték (milliárd Ft)**	Létszám (éves átlag, fő)
Állatforgalmi és Húsipari Tröszt	23	56	31,5	34 430
Baromfifeldolgozó Vállalatok Trösztje	9	26	7,1	10 893
Tejipari Vállalatok Trösztje	17	97	15,6	18 731
Konzervipari Vállalatok Trösztje	16	73	11,6	26 628
Gabona Tröszt	21	296	20,1	22 305
Cukoripari Vállalatok Trösztje	12	13	8,3	11 226
Szeszipari Vállalatok Trösztje	6	64	3,8	5 858
Borgazdasági Vállalatok Trösztje	7	205	6,0	9 924
Söripari Vállalatok Trösztje	5	25	4,1	8 815
Dohányipari Vállalatok Trösztje	8	44	5,1	6 490

* Ipartelepek száma kutatóintézetekkel együtt.

** Csak az élelmiszeripari ágazatba sorolt vállalatok bruttó termelési értéke folyó áron.
Forrás: Gazdasági tájékoztató. MÉM STAGEK, 1979.

termelést segítő) termelési szerkezet kialakítása a helyi adottságok jobb kihasználásával. A fejlesztés lényege nem a termelési szerkezet minden áron való leegyszerűsítése, hanem az, hogy a gazdaságok az adottságoknak legjobban megfelelő termékek gazdaságos előállítására rendezkedjenek be. A sokrétű termelési szerkezet fejlesztése során célszerű előnyben részesíteni a gazdaságos, a konvertibilis export bővítését szolgáló termékeket, mert így a belső ellátással egyidőben növekedhet a kivitel is.

5. Élelmiszeriparunkban trösztök és országos vállalatok működnek, de az előbbieket túlsúlyban. (Lásd az 5. táblázatot.) A tröszt a vállalati gazdálkodás és irányítás széles körben alkalmazott szervezeti formája. A trösztök egyrészt középírányító szervek, másrészt olyan vállalati központok, amelyek hierarchikusan, de egyúttal anyagi érdekeltségen alapuló irányítási kapcsolatban vannak az alárendelt, önálló jogi személyként működő trösztvi vállalatokkal. A működésükkel kapcsolatos legfőbb kifogás az, hogy a hatáskörök, illetve a vállalati funkciók túlnyomó részét centralizálják, vállalataik önállósága jelentős mértékben formális, a vállalati nyereséget teljes egészében, esetenként túlnyomó részben centralizálják és újraelosztják, ami számos esetben nem közös érdekű fejlesztéseket szolgál, hanem nivellálódást eredményez, a gyengébben gazdálkodók megsegítését célozza, ezáltal nem vállalati kezdeményezésre, kockázatvállalásra ösztönöz, hanem kényelmességre vezet. Ezek miatt felvetődik a trösztvi szervezet korszerűsítése, amelynek többféle módja lehet. *Egyik járható út* a túlzott centralizáció megszüntetése, a trösztvi vállalatok önállóságának számottevő növelése, az értelmetlen kötöttségek feloldása, a bürokratikus, formális módszerek megszüntetése. *Másik reális megoldásnak* tekinthető — a szervezeti decentralizáció, a vállalatok, gyáregységek teljes önállósí-

tása (a tröszt megszüntetése), illetve a vállalatok egy részének az önállósítása. Ez olyan esetben lehetséges, amikor a szakágazati irányítás gyakorlatilag minimális, a centralizáció számottevő előnyökkel nem jár, a vállalatok gazdálkodása szorosabb koordinációt nem igényel. *További járható út* a tröszti funkciók (a gazdálkodás és az igazgatás) megosztása, a jól körülhatárolt igazgatási feladatok ellátására országos központok létrehozása. Ez a megoldás — amelyhez hasonló az Állami Gazdaságok Országos Központja — ott tartható reálisnak, ahol a tagvállalatok száma nagy, illetve egymásra utaltságuk erős, az országos koordináció egyértelműen előnyökkel jár.

V.

A vállalati kooperáció és integráció emlegetése napjainkban egyre divatosabbá válik, a fogalmak értelmezésében azonban zavarokkal, tisztázatlansággal találkozhatunk.*

1. *A kooperáció*: együttműködés a termelési, gazdasági kapcsolatok összehangolt rendezése, szorosabbra fűzése, amely a gazdaságilag önálló résztvevők kölcsönös érdekeire épül. *Az integráció*: a kooperáció magasabb foka. Lényege, hogy a részt vevő vállalatok kölcsönös érdekeik alapján tevékenységüket, illetve tevékenységük egy részét nemcsak koordinálják, hanem részben vagy túlnyomórészt alárendelik az integráló partnernek, vagy a közösen létrehozott szervnek. Ezért mondhatjuk, hogy az integráció sokkal szorosabb egymásra utaltságot, kapcsolatot, kötődést jelent, mint a kooperáció, mert lényegét tekintve önálló (szervezetileg elkülönült) gazdálkodó egységek meghatározott tevékenységeinek egy kézbe fogott vezérlése, egységes láncolatba való összekapcsolása. Az integrált tevékenységek, illetve döntések kikerülnek az integrációban részt vevők hatásköréből, és velük egyetértésben ugyan, de az integrátor — illetve az ezt a feladatot ellátó szerv — határoz azokban, irányítja, szervezi és segíti megoldásukat.

Az integráció során a tevékenység egyes elemei szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Ez a kapcsolódás a termelési egységek önállóságának részleges vagy teljes feladását is jelentheti a jobb együttműködés érdekében. Az integráció a gazdasági életben mégsem egyszerű alá- és fölérendelés, hanem a kölcsönös érdekekre, a kölcsönös előnyökre és a kockázatvállalásra épülő együttműködés.

A horizontális és a vertikális kooperáció, integráció a gyakorlatban igen gyakran összefonódnak. Mindkettőnek és összefonódásuknak is igen gazdag változatai vannak. A termékértékesítési szerződéses kapcsolatokban például — amelyekre általában a kooperációs együttműködés jellemző — megjelennek az integrációs kapcsolatok is. Az integráció rendszerint elkülönült szervezeti keretek között bontakozik ki, vagyis az integráció fejlődése magával hozza a

* Bővebben lásd *Csizmadia Ernő—Székely Magda*: i. m. 71—90. l.

korábbi szervezeti keretek változását, új vállalkozói és vállalati szervezetek megjelenését is. Az integráció erősödése és a vállalati fejlődés között tehát igen szoros kölcsönhatás tapasztalható, amely a gyakorlatban az integrációs formák gazdag választékát eredményezi.

2. A kooperáció és az integráció erősödése a vállalaton belül és a vállalatok között egyaránt tapasztalható. A vállalaton belüli szférában egyik figyelemre méltó új vonása az utóbbi két évtized agrárfejlődésének az ipari tevékenység kialakulása.

Mezőgazdasági nagyüzemeinkben az univerzális paraszti termeléshez képest szűkül a profil, de egyúttal vertikális irányban bővül, mert a szakosodó gazdaságok a választott profilhoz vertikálisan kapcsolódó ipari tevékenységek-re is igyekeznek berendezkedni. Ezek a változások társadalmi és vállalati szempontból egyaránt előnyösek.

— A vertikális irányú fejlesztés mindenekelőtt több árut eredményez, hozzájárul az áruellátás választékának javításához, többek között például a jobb élelmiszerellátáshoz; elősegíti a nagymérvű ipari centralizációval egybekapcsolódó áruhiány megszüntetését; bizonyos mértékben pótolja a hiányzó kis- és középvállalatok tevékenységét.

— A belső kooperáció fejlődése, a mezőgazdasági termelést alátámasztó ipari szolgáltatások megszervezése korszerűbb termelést tesz lehetővé, előmozdítja a termelőerők fejlődését, a dolgozók munkaidőalapjának jobb kihasználását.

— Bővülnek a gazdaságok jövedelmi és ezáltal felhalmozási forrásai, aminek eredményeként számos gazdaságban csökkent, sőt megszűnt a mostoha adottságokkal összefüggő állami támogatás.

— Lényegesen előrehalad a vállalati fejlődés, bővülnek a kooperációs kapcsolatok, amelyek pedig a termelés társadalmisítása szempontjából is figyelemre méltóak.

A mezőgazdasági tevékenység vertikális bővítése több irányban is célszerű, egyrészt a szolgáltatásokkal (építés, gépjavítás, takarmányellátás, kemizálás stb.), másrészt az élelmiszer-feldolgozással összekapcsolva, nem utolsósorban pedig a mezőgazdasághoz nem kapcsolódó, de népgazdasági szempontból szükséges ipari tevékenységek fejlesztésével is. A gazdaságok területi méretei lehetővé teszik az ilyen irányú bővítést, vagy ha nem, akkor több vállalat együttműködésével kitérítők a keretek.

3. A termelés koncentrációjában, szakosításában és kooperációjában rejlő előnyök nem korlátozódnak vállalaton belüli folyamatokra. Ma már mezőgazdasági nagyüzemeink egész gazdálkodását, működését átszövik a vállalkozói kapcsolatok. Egyik fontos területe ennek a mezőgazdasági nagyüzemek, a felvásárló kereskedelem és az élelmiszeripar között kialakult szerződéses kapcsolatok rendszere, amelyen belül az integrációra jellemző vonások erősödnek. E folyamat lényege az, hogy a szerződéses rendszer a hagyományos kereskedel-

mi kapcsolatok kereteit átlépve, egyre inkább az egyszerű társulásokra jellemző tartalommal bővül, vagyis a kereskedelmi kapcsolat a kölcsönös előnyökre, a felelősségre és a kockázatvállalásra épülő gazdasági együttműködéssé alakul.

4. A hatvanas évek elején — a szocialista nagyüzemek túlsúlyba kerülésével — megjelentek mezőgazdaságunkban a társulások. Kezdetben egyszerű társaságok és közös vállalatok alakultak ki, amelyek főleg a mezőgazdaság ipari háttérének hiányát, illetve hiányosságait pótolták. Később, a hetvenes évek elején megjelentek az ipari termelési rendszerek, amelyek működése az egész agrárfejlődést igen kedvezően befolyásolta, az alapvető ágazatokban a termelés fellendülését eredményezte. A hetvenes évek második felében tapasztalatszerzés céljából négy agráripari egyesülés is alakult.

A társulások eddigi fejlődését áttekintve, a levonható főbb tanulságok a következők:

a) A gazdasági együttműködés változatos formákat mutat mezőgazdaságunkban. Igen lényeges, hogy a formák gazdag választéka a jövőben is fennmaradjon, s a gazdasági realitásoknak megfelelően fejlődjön.

b) Nem a forma, hanem az együttműködés tartalma és gazdasági eredménye a döntő. Ennek pedig legfőbb követelménye a termelés gazdaságos bővítése, a hatékonyság fokozása, nem utolsósorban a szakosításnak és a koordinációnak a társulások (a kapcsolatok szorosabbra fűzése) révén megnövelhető előnyei realizálásával.

c) Igen lényeges az együttműködők gazdasági önállóságának megőrzése és anyagi érdekeltségének a biztosítása. Ez a fő mozgatója a vállalatok összefogásának. A gazdasági együttműködés nem tűri a közigazgatási módszereket.

d) Az együttműködés útján jobban kihasználhatók a gazdaságonként szétaprózott és általában is szűkös fejlesztési források. Az összefogás azonban nem merülhet ki közös beruházások létesítésében és üzemeltetésében. A társulások keretei között megvalósuló koordináció akkor hatásos, ha kiterjed a taggazdaságok egész termelésére, sőt gazdálkodására, ügyelve arra, hogy a társulások központjai ne válhassanak igazgatási (tervlebontó) apparátussá.

e) Az ágazati jellegű társulások (például termelési rendszerek) munkájának javítása, tevékenységének fejlesztése az együttműködés erősítésének továbbra is egyik fő útját képezi. A tájkorzeti adottságok jobb kihasználása és a taggazdaságok tevékenységét átfogó koordináció előnyei viszont regionális társulások szervezését és működését is indokolttá teszik. Ezek a résztvevők körétől függően lehetnek mezőgazdasági és agráripari társulások is. Lényeges azonban, hogy a területi kötődés ne eredményezzen területi zártságot, mert ez nem állna összhangban a társulások nyitott jellegével.

f) Eddig főleg a termelőszövetkezetek közötti és a mezőgazdaságon belüli társulások voltak túlsúlyban. Igen lényeges az állami vállalatok és a szövetkezetek, továbbá a mezőgazdasági és az ipari vállalatok együttműködésének fejlesztése is. Ez utóbbit, vagyis a társulások agráripari jellegét erősíteni lehet

a mezőgazdasági nagyüzemek ipari tevékenységet folytató közös üzemeinek a létesítésével, valamint a meglévő iparvállalatoknak a társulásokhoz történő csatlakozásával. Az első változat a gyakoribb, a másodikra eddig az agráripari egyesülésekben került sor, amely azonban a gyakorlatban eléggé formális. Érdemi megoldás lenne, ha az élelmiszeripari vállalatok nem a trösztök tagvállalataiként, hanem önálló vállalatokként vennének részt az agráripari egyesülésekben. Erre a jelenlegi trösztvi szervezet továbbfejlesztésével kerülhet sor.